

V barokním období byla věnována **velká teoretická pozornost jazyku**. Vznikla řada gramatik, praktických poučení o jazyce a dva slovníky.

A. GRAMATIKY: (podrobněji viz Šlosar 2009 a NESČ)

a) Jan Drachovský: Grammatica Boemica in quinque libros divisa... (1660). Byla určena pro jezuitské školy. Vystihuje dobový stav jazyka, a to mluveného i psaného. V deklinačních a konjugačních paradigmatech uvádí dublety, přičemž hovorové podoby jsou často na prvním místě (např. infinitiv *t//-ti*).

b) Jiří Konstanc: Lima linguae Bohemicae (1667). Kniha napsaná česko-latinsky usilovala o nápravu dobového psaného i mluveného úzu ve smyslu vysokého stylu. Obsahovala mj. velmi podrobné poučení o samohláskové kvantitě.

c) Václav Matěj Štejer (Štajer): Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti. 1668. Je to poučení o praktických otázkách jazykové správnosti, především pravopisu, napsané česky formou žákových otázek a učitelových odpovědí. Odtud přezdívka díla - **Žáček...** Základem normy zde představované je úzus Bible kralické. Uznává její vysoké kvality, ale zároveň reflektuje i nejmarkantnější dobové tendence (adjektivní koncovky *dobrej, dobrýho, ou – ouřad*, psáno ovšem *auřad*, důsledné dlužení v imperativním zakončení – *pamatúj*, psáno *pamatůj*, 3. os. pl. *hledějí...*).

d) Václ.Jan Rosa: Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae (asi 1620-1689). Byla vydána tiskem v r. 1672. Svým obsahem a teoretickým východiskem neodpovídá špatné pověsti, která ji později provázela. Nedůvěra k ní byla vzbuzena nevydařeným pokusem o počestění odborné gramatické terminologie. České termíny jsou v podstatě kalky termínů latinských, jež většinou ignorovaly slovotvorné zákonitosti češtiny. *Orthographia – dobropisebnost*. (Kdo zná řečtinu, tak pozná, že běží o kalk, tedy o překlad s napodobením cizí slovotvorné struktury.)

Gramatika má 4 části: 1) Ortografii, 2) Etymologii, 3) Syntax, 4) Prozódii. Gramatika podává spolehlivé svědectví o vývoji spisovné normy od začátku 17. století. Podrobně a originálně je zpracováno sloveso. Rosa je si vědom specifických vlastností českých sloves; dělí je na imperfektiva, iterativa, frekventativa, perfekta. Jako první popsal tvoření vidových opozic pomocí prefixů a sufixů. V popisu slovesa znamená jeho dílo metodologický pokrok. Dílo též obsahuje poučení o přechylování vlastních jmen a apelativ, o tvoření deminutiv a jmen mláďat, o stupňování adjektiv. V oblasti slovotvorby jsou cenné zejména jeho bystré postřehy o distribuci formantů, ale na druhé straně tvoří slova bez ohledu na slovotvorné zákonitosti češtiny. Chtěl totiž těmito umělými neologismy doplňovat domnělé mezery české gramatiky (v oblasti termínů) a slovní zásoby vůbec: *ironie – usmívka, usmívalka, usmivatelka, epigram – šprýmopis...* - vedle úspěšných, dodnes užívaných výtvorů (*casus – pád, akcent – přízvuk*). Prosazoval slovotvorné typy objektivně neexistující:

známý je jeho sufix *-osta* k tvoření jmen osob (*učenosta, měšťanosta*). Zejména v oddílu o prozódii (lat.-česky psaném) se objevila řada odborných termínů vytvořených v nesouladu s objektivními slovotvornými zákonitostmi.

Tato část zdiskreditovala gramatiku v očích obrozenců. Doplňkem k Prozódii jsou ukázky časoměrné poezie.

Barokní purismus byl obranným reflexem na pocit ohrožení češtiny.

Gramatika podává cenné a důležité svědectví o vývoji spisovného jazyka v barokním období a znamenala – i přes své nedostatky – významný přínos. Z ní pak vycházely gramatiky další.

e) **Václav Jandyt: Grammatica linguae boemice (1704)** nepřinesla nic nového, ale byla patrně ve své době oblíbená, jak svědčí její četná vydání.

Barokním gramatikám věnoval řadu studií J. Vintř.

f) K nejlepším gramatikám té doby patří **Grammatica Slavico-Bohemica Pavla Doležala**(1746) (tj. mluvnice slovensko-česká). Doležal zachovává základní schéma gramatiky Rosovy, zpracovává je však samostatně. Soustavněji pojednává o slovotvorbě, je tu patrný vliv Rosův. Od Rosy přejímá mnohé neústrojně terminologické neologismy a rozmnožuje je ve stejném duchu o další. Zavedl významné novum do popisu sloves, a to řazení do šesti tříd podle kmene infinitivního. V paradigmatech přihlíží i k té variantě češtiny, jíž se užívalo jako kulturního jazyka na Slovensku (např. dat. pl. *zubům/ zubom*; Doležal byl Slovák rodem ze Skalice). Také upozorňuje na „výslovnostní rozdíly“ na Slovensku, dvojí *l*, nedostatek *ř* (ale byl zastáncem jednotného spisovného jazyka).

g) **Další teoretické práce jsou zasaženy purismem: Jan Václ. Pohl: Grammatica linguae bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst (1756)**. Pojednává o pravopisu, morfologii, syntaxi a samohláskové kvantitě. Je doplněna věcně řazeným slovníčkem obsahujícím řadu puristických neologismů a dále souborem dialogů na různá témata. Jeho neologismy jsou známé, např. *bodoň* 'bajonet', *vlasoprach* 'puďr', *zbirot* 'verbování'. V dalších vydáních se puristické pojetí stupňuje.

h) **Maxmilián Šimek: Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur, 1785**. Jde o příručku literární, ale uvádíme ji proto, že obsahuje také pojednání o dějinách češtiny a o jazykové správnosti. V paradigmatech uvádí tvary běžné v nižším stylu, ale často hyperkorektně restituuje i tvary neexistující. Od dobového purismu je oproštěna. Tvoří mezičlánek mezi barokem a obdobím. (Vyslovuje už obrozenské ideje).

B. SLOVNÍKY

1. Slovník češtiny plánoval sestavit J. A. Komenský. Materiál k němu sbíral po 40 let, ale nehotové dílo bylo zničeno r. 1656 při požáru Lešna. Část tohoto materiálu se patrně dostala do rukou Rosovi. Ten totiž dal svému slovníku stejný název: **Thesaurus linguae bohemicae** (Poklad českého jazyka),

a nadto se v něm objevují i moravismy i přísloví, která nacházíme i v Komenského díle Moudrost starých Čechů (to tehdy Rosa znát nemohl, neboť do Čech přišlo až v 19. stol.). Rosův slovník zůstal v rkp., dnes se postupně zpracovává. (viz V. Petráčková, Pojetí a význam Rosova slovníku, Práce z dějin slavistiky X, s. 155-166). Materiál slovníku představuje jednak dobový úzus, jednak pochází ze starší literatury, ale vedle toho obsahuje řadu Rosových puristických neologismů, a to i jako náhrady zcela běžných slov: *samotov – klášter*. Za tímto účelem zavádí umělé slovotvorné typy, např. typ *-nosta* (*armádonosta*).

2. Tříjazyčný slovník **Dictionarium von dreien Sprachen Kašpara Vusína** vychází poprvé v r. 1700. Skládá se ze dvou částí – německo-latinsko-české a česko-německo-latinské. Představuje spolehlivý průřez dobovou slovní zásobou. Nevyhýbá se slovům cizího původu, neologismy jsou nepočtené a většinou respektují slovotvorné zákonitosti češtiny. Slouží jen jako potřebné kalky slov německých. Materiálově je závislý na Nomenclatoru quadrilinguis D.A. Veleslavína.

Souhrnná charakteristika češtiny doby baroka (Fidlerová – Čeština a dějiny, Olomouc 2013, s. 111 n.)

České země doby baroka byly mnohonárodnostním a mnohojazyčným územím a taková byla i jejich písemná produkce. Latina nadále fungovala jako jazyk nadnárodní, univerzálně srozumitelný, jazyk vědy, katolické liturgie a katolické církve vůbec. Z ní, ale i z jiných jazyků (něm., ital., španělštiny) se hojně překládalo, je tedy třeba k mnohým soudobým dílům přistupovat jako k překladům.

Na půdě českých zemí a s postupem času i v prostředí exulantském chybělo širší vzdělané publikum pro české jazykově i obsahově náročné texty. Důsledkem toho je omezení vysokého stylu v zásadě na konzervativní styl biblický a nedostatečné vytváření nových prostředků vhodných pro náročné umělecké texty, ale i pro texty vědecké (zvl. v oblasti lexika). Tento nedostatek se výrazně projevil v Národním obrození. Na druhé straně je ale třeba zdůraznit rozšíření česky psané literatury určené méně vzdělaným čtenářům a její podíl na udržování povědomí o kultivované jazykové normě.

Formální jazykové vzdělávání probíhalo většinou v latině, a to včetně výchovy rétorické a stylistické (k čemuž je třeba při analýze českých textů přihlížet). Kultivovanou psanou češtinu se autoři učili sami z mluvnice a četby knih dobrých autorů. I to vedlo k udržování a šíření určitých archaismů, které se v mluveném jazyce patrně neužívaly. Jev z běžně mluveného užívají vzdělanci jako prostředku k oživení nebo přiblížení se prostému čtenáři. V barokní češtině lze tedy rozlišit a) styl vyšší (biblický, slavnostní a archaizující), a nižší (záměrně se blížící mluvenému jazyku, připouštějící hláskové a morfologické inovace). Ale ani u jednoho nelze mluvit o jednotné normě nebo kodifikaci: dobové texty připouštějí určitou míru kolísání na všech rovinách jazyka i v grafice).

Hláskové a tvarové podoby v barokních textech nepřijaté do nové češtiny mohou dnes na nás působit nespisovně, jako úpadkové. Ale jak již bylo několikrát naznačeno, jsou součástí přirozeného jazykového vývoje, tudíž neznamená to, že jsi horší, znamená to jen, že byla upřednostněna kontinuita se starší jazykovou tradicí.